

Вісник Луганського національного педагогічного університету імені Тараса Шевченка : Філологічні науки. – 2008. – № 1 (140) січень. – С. 109 – 115.

УДК 821.161.2.09 Чернявський

Н.С.Манич

МЕТАТЕМА ВІЙНИ В ХУДОЖНІЙ ТВОРЧОСТІ МИКИТИ ЧЕРНЯВСЬКОГО

Здобутки сучасного літературознавства (як зарубіжного, так і вітчизняного) часто дозволяють дослідити нові аспекти творчості письменників, особливо тих, чий доробок був оцінений з позицій лише однієї (“офіційної”) ідеології. Зокрема, введення до наукового обігу поняття “метажанр” (під яким розуміють формально-змістову єдність творів одного чи кількох авторів, які на підставі наявності спільних стрижневих елементів можуть бути розглянуті як цілісна структура) дає змогу розглянути художню творчість окремих письменників як складну систему, що функціонує за власними внутрішніми законами, а також проаналізувати цю систему в контексті систем вищого рівня.

При дослідженні художньо-літературних творів як складових частин метажанрової єдності виникає питання про те, які ж саме елементи є синтезуючими, навколо чого об’єднується вся складна система метажанру. При цьому слід зауважити, що набір подібних чинників метажанрової структури у творчості різних письменників може бути неоднаковим.

У метажанровій структурі літературного доробку Микити Чернявського синтезуючими елементами є, перш за все, різноманітні прояви інтертекстуальності (власне інтертекстуальність, паратекстуальність, метатекстуальність, автоінтертекстуальність).

Наявність інтертекстуальних зв’язків між текстами письменника зумовлена певними змістовими домінантами (“вічними” темами, або *метатемами*), які також виконують функцію організації творів у єдину метажанрову структуру.

Метою даної роботи є спроба дослідити метатему війни у художній творчості Микити Чернявського та простежити, як вона реалізується в поетичних і прозових текстах автора.

Аналізуючи поняття тематики літературно-художнього твору, В.Халізов зазначає, що “на теоретичному рівні її правомірно розглядати як сукупність трьох першооснов. Це, по-перше, онтологічні та антропологічні універсалії, по-друге – локальні (проте, часом вельми масштабні) культурно-історичні явища, по-третє – феномени індивідуального життя (перш за все – авторського) у їх самоцінності” [1, с. 56]. Ці три аспекти тематики можна співвіднести з чотирма сферами

функціонування метажанру як такого (“онтологічні та антропологічні універсалії” відповідають загальнолітературній сфері, “локальні культурно-історичні явища” – відразу двом сферам: конкретно-історичній і національно-історичній, а “феномени індивідуального життя” – сфері індивідуально-авторській). Щодо термінології, то дослідник “вічними темами” називає лише представлені засобами мистецтва онтологічні та антропологічні першооснови буття. Ми ж пропонуємо за аналогією до терміну “метажанр” вживати термін “метатеми” на позначення змістових домінант будь-якого з трьох вищезгаданих рівнів, оскільки у випадку літератури подібні константи реалізуються через зображення письменником конкретного життєвого матеріалу засобами різних жанрів.

Серед змістових домінант художньої творчості Микити Чернявського, перш за все, слід назвати метатему війни – наявність творів цього спрямування неминуча, адже письменник сам був учасником подій Великої Вітчизняної, під час німецької окупації перебував на захопленій фашистами території, організував підпільний польовий шпиталь для поранених червоноармійців і партизан, через що ледь не загинув від руки есесівського коменданта. Про діяльність письменника (на той час, ще лікаря) у 1941-1945 роках збереглося багато документальних матеріалів, які засвідчують те, що Чернявський перебував у вирі подій і чимало зробив у боротьбі із загарбниками. Наприклад, в особистому архіві письменника зберігся лист від Василя Андрійовича Запорожця до редакції “Ворошиловградської правди”, де згадані такі факти: “... Находясь в фашистской оккупации, я лечил свой недуг. Большую помощь оказал местный фельдшер Н.А.Чернявский, ныне ворошиловградский поэт. Этот мужественный медик спас тогда не один десяток раненых, за что едва не поплатился своей жизнью [2]. Те, що Чернявський ледь не загинув від рук німців, але не припинив допомагати людям, засвідчує, крім цього листа, автобіографія митця, а також спогади його молодшої сестри Віри: “... Микиту вивозять у Лисичанськ, де його кілька днів допитували німці. Він повернувся побитий і худий, але все якось обійшлося. Та потім він ще багатьом допомагав, рятував від полону й смерті, переправляючи вже видужалих у партизанський загін. Пережили війну, раділи Перемозі” [2]. Отже, доля письменника склалася так, що життєвого матеріалу для творів на тему війни він назбирав чимало, а безпосередня участь у подіях дозволило митцю художньо відтворити їх у найдрібніших деталях.

Безстрашний подвиг людей, що життя віддали за рідну землю, відбився в багатьох творах Микити Чернявського – прозових та поетичних. Романи автора за точку відліку мають роки війни (в основу першого з них – “Людяма важче” [3] – покладено саме події 1941-1945 років), у малій прозі зображено пізнішу добу, але через спогади та ретроспективні сні персонажів письменник постійно повертає читача саме до цієї метатеми, і вже не змалювання вчинків героїв під час війни,

а відображення їх ставлення до минулих трагічних подій виконує функцію засобу характеротворення – війна стає абстрактним мірилом моральних якостей людини. Для цього в контекст метатеми війни автор вводить тему пам'яті – пам'яті особистої, яка не дає забути про пережиту трагедію війни, і пам'яті історичної, яка трансцендентно передає пересторогу наступним поколінням.

О.Кулініч у дисертаційному дослідженні, присвяченому проблемі історіософського часопростору у творчості Микити Чернявського, робить слушне зауваження щодо пам'яті персонажів, які безпосередньо пережили війну: “Постійне повертання героїв назад у часі підкреслює тісний зв'язок подій, що відбуваються, з подіями років війни, загальну зумовленість подальших доль людей тим фактом, що вони брали участь у воєнних діях” [4, с. 110]. Підтвердження цієї думки можна знайти частіше в текстах прозових творів письменника, наприклад, як у романі “Тиждень Івана Лободи”: “Війна жила відлунням в усіх тих, що взагалі скуштували її, а фронтовикам боліла незагоєними ранами, невщухлими душевними струсами” [3, с. 436].

У ліриці ж Чернявського більше розроблена тема історичної пам'яті народу, саме в поетичних рядках лунає настанова наступним поколінням: не лише не допустити війни, а й зберегти пам'ять про тих, хто ціною власного життя захистив рідну землю. Наприклад, у творі “У поступі” Чернявський цю настанову вкладає в уста загиблих визволителів України, які розмовляють зі скульптором:

Ти скульптор. Ми тоді також творили –
Змивали кров'ю ворога сліди.
Спасибі нам народи говорили
На всій землі, припишклий від біди.
Тож я прошу: в сльоті, у завірюсі,
У ясні дні над нами не тужи.
На велелюдді нас постав у русі,
У поступі нащадкам покажи [5, с. 138].

З іншого боку, вдається письменник і до показу впливу війни на долі тих людей, які народилися під час або вже після трагічних подій: вони на захищали країну зі зброєю в руках, проте сповна відчували на собі всю складність післявоєнної ситуації:

“– Війна – не картате галіфе... [слова Івана Катрухи – Н.М.]

Коли старі пішли, молодь якийсь час сиділа причасно. Настрій Катрухи передався всім, бо хоч війни майже і не пам'ятав них, а наслідки її відчув на власній шкурі кожен” [3, с. 33].

У даному епізоді автор постає у двох іпостасях: йому близькі почуття молодшого покоління, але й Іван Катруха виражає письменницькі думки. Така двоїстість логічно вибудовується в контексті життєвого шляху Микити Чернявського: оскільки мова йде про Першу світову війну, то позиція автора базується перш за все на його досвіді, здобутому в міжвоєнний період, коли відлуння війни ще не один рік

впливало на життя людей, але в той же час долучаються й особисті переживання письменника, пов'язані з його безпосередньою участю в бойових діях 1941-1945 років.

Особливу увагу звертає Чернявський на показ впливу подій війни на життя українського села, де через загибель великої кількості людей повоєнна відбудова проходила надзвичайно повільно: маленькі діти, жінки, інваліди та літні люди були змушені відбудовувати зруйновані хати, збирати врожай за відсутності не тільки техніки, а й тяглової худоби. Картини повоєнного села, змальовані письменником, часто сповнені настроєм приреченості та безпорадності:

... Напівголодні вдови і каліки
Косили важко молоде зело,
А справжніх косарів
П'ятсот навіки
Лягло в боях –
Не прийдуть на село... [6, с. 28].

Роздуми ліричного героя над долею повоєнного села нерідко супроводжуються пейзажними замальовками, які підсилюють трагічний пафос й навіюють дещо песимістичний настрій:

Нема кому трави косити,
Клепанням розбуркати ночі –
Війна, ненажера несила,
Поглинула руки робочі
Тому і не пахне отава.
Роса жебонить в перестої.
Гливі, не споживлені трави
Тримають її в супокої [6, с. 110].

Метатема війни є однією з центральних змістових домінант у творчості Микити Чернявського – це засвідчує той факт, що серед його збірок лірики, опублікованих після 1945 року, немає жодної, у якій би хоча б кілька творів не було присвячено подіям Великої Вітчизняної війни, або тематиці війни в цілому. Але при тому лірика автора видається більш оптимістичною, ніж проза та ліро-епіка, оскільки в ній між рядками творів на тему війну майже завжди читається віра в мирне майбутнє, сподівання на те, що людина зможе зупинити трагічні події й вийти на шлях суспільного розвитку без зброї та насильства. Це зумовлює і специфіку композиційної організації поетичних творів: нерідко вони побудовані на основі антитези, в якій картини мирного життя протиставляються картинам війни. Прикладом може бути вірш “Над ланом білі голуби” зі збірки “Дума про Донець”:

І кучеряві явори,
І ставу ніжна прохолода –
Усе співає,
Все горить
Одною думкою:

Свобода!

Та залишилися сліди

Від тих проклятих днів і років.

Країну з краю в край пройди,

Побачиш рани скрізь глибокі [7, с. 63].

У цілому до війни письменник ставиться, як до чогось неприродного, аномального, чогось такого, що назавжди порушило звичний хід людського життя: “Та прийшла війна і все переплутала. Батьків забрала, сусідів переколошкала, перетасувала, розметала по світах. Кого знав і любив, більше не побачиш, кого в житті ніколи не зустрічав і не гадав зустріти, з тим рідними стали” [3, с. 295].

Крім того, війну Чернявський вважає тим чинником, який зруйнував одвічні закони існування всієї планети, а тому кінець мирного життя порівнює з падінням неба:

Я бачив, як небо впало

І приглушило землю...

Вирвавши дуба з коренем дужим

Там, де знайшов я собі притулок,

Падало, падало з гуркотом небо,

Сонце сховавши в полум'ї страху [8, с. 3].

Проте письменника не цікавить війна як феномен, ані в ліро-епічних творах, ані в прозі немає розлогих описів баталій чи коментарів щодо загального пересування фронтів і військ. Автор звертає увагу лише на ті події, які впливають на героїв, змушують їх розкривати свій справжній характер, дії персонажів у критичних обставинах цікавлять митця не самі по собі, а як відбитки внутрішньої боротьби людини, як індикатори її психологічного стану. Саме тому в контексті метатеми війни у творчості Чернявського актуалізується і проблема вибору людини. Персонажі, які діють в умовах війни, рано чи пізно постають перед моральною дилемою: боротися проти фашистських загарбників, не шкодуючи власного життя, чи прислужувати їм, йти на ризик і вчинити подвиг чи перечекати небезпеку, заховавшись за спину товаришів, пробачити людину, яка щиро кається, чи назавжди вбити в ній паростки добра. Намагання героїв розв'язати такі складні морально-етичні питання у творах Микити Чернявського найчастіше призводять до загострення внутрішнього (психологічного) чи зовнішнього (міжособистісного) конфлікту. Іноді спостерігається взаємозумовленість обох типів конфліктів і їх розгортання навколо одного персонажа, як наприклад, у випадку Данила Горбаня з оповідання “Продавали Рябушика”, який змушений був виконувати обов'язки голови сільради за часів німецької окупації, щоб допомогти односельцям: “Чому саме на нього вибір впав, не встиг збагнути. Почав було відмовлятися, коли це знайшлися люди, що залишилися у підпіллі й вірили йому. Посовітували: “Берись, чоловіче, поки зрадника не знайшлося...” Тож і запрягся. А були ж і такі,

що: “У-у, прихвостень фашистський...” Навіть по слободі було боязно ходити, поки не повірили. Потім і сам собі докоряв, не в силі стерти з себе ярлик пристосуванця, коли після окупації знову погодився стати головою. Та хоч би ж було над чим головувати. За все почувається винним, навіть за те, що на фронт не потрапив, – раніше вийшов з солдатського віку. Одначе терпіти треба” [2].

Зважає письменник і на те, що не всі люди змогли гідно витримати тяжкі воєнні роки, тому й вкладає в уста Марини Лляної (яка є частково автобіографічним персонажем) у романі “Сонце в полинах” таку думку: “Ми також не повинні забувати, що війна покалічила не лише людські тіла, а й душі...” [3, с. 306].

Метатема війни в окремих випадках перетинається з метатемою людини. У творах, де мілітаристські мотиви стають провідними, письменник неодноразово висловлює таку ідею: на війні (в окопі з гвинтівкою, в евакуації чи на окупованій території) людина завжди є і завжди повинна залишатися людиною, особистістю зі складним, подекуди суперечливим, але духовно багатим внутрішнім світом, яка не боїться гідно померти, але прагне жити:

Під боком земля сирувата,
Над полем весняна година.
Солдат не хотів помирати,
Солдат був –
Звичайна людина [9, с. 50].

Отже, метатеми війни є однією з основних змістових домінант художніх творів Микити Чернявського, вона різнобічно реалізується в ліриці, ліро-епосі та прозі письменника через теми Великої Вітчизняної війни, особистої та історичної пам’яті, повоєнної відбудови та морального вибору людини, і, проявляючись у переважній більшості художніх текстів автора, виконує функцію синтезуючого чинника в метажанровій структурі його творчості.

Література

1. **Хализев В.Е.** Теория литературы: Учебник/ В.Е.Хализев. – 3-е изд., испр. и доп. – М: Высш. шк., 2002. – 473 с.
2. **Рукописний фонд** літературного архіву Луганської обласної універсальної наукової бібліотеки ім. О.М.Горького.
3. **Чернявський М.** Людям важче. – К.: Дніпро, 1981. – 568с.
4. **Кулініч О.О.** Історіософський часопростір у творчості Микити Чернявського: Дис. ... канд. філол. наук: 10.01.01/ Луганський національний педагогічний університет імені Тараса Шевченка. – Луганськ, 2006. – 161 с.
5. **Чернявський М.** Зелена гілка добра: Лірика. Балади. Поеми. – Донецьк: Донбас, 1980. – 167 с.
6. **Чернявський М.** Народжується день: Лірика. Драм. поема. – Донецьк: Донбас, 1972. – 127 с.
7. **Чернявський М.** Дума про Донець: Лірика. – Луганськ: Обл. вид-во, 1959. – 95 с.
8. **Чернявський М.** Щоб небо не падало. – К.: Державне видавництво художньої літератури, 1963. – 132 с.

9. **Чернявський М.** Порадь мені, поле: Вірші та поеми. – Донецьк: Донбас, 1969. – 159 с.

In the article the author studies one of three main metathemes of M.Chernyavsky's literary works – the metatheme of war. Within this matter such themes of writer's works as the Great Patriotic War, personal and historical memory, post-war reconstruction and person's moral choice are being analysed.